РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д.ю.н. Йонко Кунчев на дисертационния труд на Индира Киримжановна Куанишева на тема „Превенция в системата на правосъдие по отношение на непълнолетните в Република Казахстан”, представен за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.6. „Право“, докторска програма „Криминология“, във Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“.

Представеният за рецензиране дисертационен труд в обем от 347 страници, включващ, увод, три глави, заключение, списък на използваните източници и приложения, е посветен на актуален, обществено значим и теоретично сложен проблем – превенцията на престъпността сред непълнолетните в Република Казахстан и възможностите за повишаване на ефективността на институционалната система за превенция, защита и ресоциализация на децата и младежите, влезли в конфликт със закона. Проблематиката се намира на пресечната точка между криминологията, наказателното право, наказателнопроцесуалното право, международноправната закрила на детето и социалната политика. Това обуславя необходимостта от комплексен изследователски подход, защото превенцията на престъпността сред непълнолетните изисква координирани действия на държавните органи, семейството, образователните институции и социалните служби.

Актуалността на избраната тема се определя от няколко взаимно свързани обстоятелства. Първо, престъпността сред непълнолетните има специфични криминологични характеристики. Тя е свързана с особеностите на възрастовото развитие, социализацията, семейната среда, влиянието на връстниците, образователните затруднения и достъпа до социална подкрепа. Второ, превенцията на престъпността сред непълнолетните не може да бъде възложена само на органите на полицията и съда. Необходима е система от координирани действия, включваща образователни, социални, психологически и правоприлагащи институции. Трето, актуалността произтича от необходимостта от съчетаване на превенцията с гаранциите за правата на детето. Ето защо темата има както теоретична, така и практическа значимост. Нейната значимост се състои във възможността да се изследва как правната уредба, институционалната организация и конкретните превантивни дейности могат да бъдат обединени в по-ефективен модел за превенция на престъпността сред непълнолетните.

Предмет на първа глава е криминологична характеристика на престъпността на непълнолетните в Р Казахстан. Изследвани са нивото, динамиката и структурата на престъпността на непълнолетните,

криминогенните фактори, които влияят за състоянието на тази престъпност, както и личността на непълнолетния престъпник. Използвани са статистически данни за периода 2015–2024 г., които позволяват да се проследят измененията в общия брой регистрирани престъпления и престъпленията, извършени от непълнолетни, както и промените в структурата на осъжданията за отделни категории престъпления. Особено полезен е опитът да се разграничат абсолютните показатели от относителния дял на престъпността сред непълнолетните. Това е съществен методологичен въпрос, тъй като намаляването на общия брой регистрирани престъпления не означава непременно, че престъпността сред непълнолетните намалява със същите темпове. В дисертацията се посочва, че броят на престъпленията, извършени от непълнолетни, е намалял от 2944 през 2015 г. на 1890 през 2024 г., докато относителният им дял в общата регистрирана престъпност се е увеличил от приблизително 0,789% на 1,423%. Тези данни са използвани, за да се обоснове необходимостта от по-задълбочен анализ на динамиката и от усъвършенстване на превантивните мерки. Подходът за многопластов криминологичен анализ, при който престъпността на непълнолетните се разглежда като резултат от взаимодействието на различни фактори, а не като еднозначно следствие от индивидуалните качества на извършителя, е правилен. Положителна оценка заслужава и опитът на докторантката да формулира собствено определение за престъпността сред непълнолетните.

В първа глава е включен и въпросът за личността на непълнолетния престъпник. Систематичното място на тази материя не е в криминологичната характеристика на престъпността на непълнолетните. Личността на непълнолетния престъпник се основава на обобщаване на информация от различни литературни източници, а не на самостоятелно емпирично изследване. По-съществения въпрос е до каква степен познаването на типичната личност на непълнолетния престъпник може да окаже влияние върху ефективността на превантивната дейност. Струва ми се, че в тази насока има още резерви за задълбочаване на анализа и извършване на паралел с превантивната дейност по отношение на престъпността на непълнолетните.

Криминогенните фактори като съвкупност от взаимно свързани причини и условия за престъпността на непълнолетните са разгледани многоаспектно. За целите на дисертационното изследване обаче би било интересно да се направи сравнение между причините и условията за престъпността като цяло и причините и условията за престъпността на непълнолетните. Върху тази основа биха могли да се диференцират специфичните особености на превенцията на престъпността на непълнолетните.

Основното, което следва да се подчертае, е че тази част от дисертацията има основополагащо значение за цялостното изследване, тъй като очертава криминологичната среда, в която функционира системата за превенция на престъпността сред непълнолетните.

Втората глава „Дейност на субектите в системата на младежкото правосъдие по превенция на престъпността на непълнолетните“ определя до голяма степен практическата насоченост на дисертацията. В нея се разглеждат дейностите на полицията, комисиите по въпросите на непълнолетните и защитата на техните права, съдебната дейност, както и възможностите за усъвършенстване на законодателството и превантивната практика. Докторантката насочва вниманието към институционалната организация на превенцията на престъпността сред непълнолетните. Този подход позволява да се изследват не само правомощията на отделните органи, но и взаимодействието между тях, което е от решаващо значение за ранното установяване на рисковете и за предотвратяването на повторни престъпления.

Включването на данни от емпирично изследване чрез анкетиране на 60 представители на различни институции, ангажирани с превенцията на престъпността сред непълнолетните, е едно от най-съществените достойнства на дисертационния труд, защото внася емпиричен елемент в изследването. По този начин докторантката се стреми да установи как самите представители на институциите оценяват съществуващите затруднения и кои проблеми според тях влияят върху ефективността на превенцията. В анализа се открояват въпроси, свързани с недостатъчното участие на родителите, недостига на специализирани услуги, затрудненията в координацията между институциите и необходимостта от по-добра психологическа и социална подкрепа. Анализът на резултатите от емпиричното изследване насочва към извода, че ефективността на превенцията зависи не само от правомощията на компетентните органи, но и от способността им да работят със семейството и с непосредствената социална среда на непълнолетния. Заслужава внимание и стремежът на докторантката да формулира предложения за усъвършенстване на законодателството и за подобряване на практическата работа на институциите. Тук дисертацията надхвърля рамките на описателното изследване и се насочва към търсене на решения на установените проблеми.

Третата глава има важно сравнителноправно и методологическо значение. В нея са разгледани основни международни актове, включително Пекинските правила, Ръководните принципи на ООН за превенция на престъпността сред непълнолетните, известни като Ер-Риядските насоки, и Конвенцията за правата на детето. Разглежда се също законодателството и практиката на държави от Европейския съюз, като в изследователските задачи е изрично посочен и опитът на България. Положително е, че

докторантката търси международноправна основа за оценка на националната система. Международните стандарти са важни не само като източник на правни задължения, но и като критерий за оценка на качеството на институционалните механизми, отношението към непълнолетните и съчетаването на превенцията със защитата на техните права. Особено значение има насочването към междуинституционалното сътрудничество, възстановителното правосъдие и ресоциализацията. В дисертацията е изведен изводът, че адаптирането на подходящи европейски практики може да подпомогне усъвършенстването на казахстанската система, при условие че се отчита националният правен и институционален контекст. Сравнителноправният анализ обогатява дисертацията, защото позволява да се установи кои решения са резултат от общите международни стандарти и кои отразяват особеностите на отделните национални системи.

Научната новост на дисертацията се състои в извършването на многоаспектен криминологичен и сравнително-правен анализ на функционирането на системата за детско правосъдие в Казахстан в съвременните социално-икономически условия. Теоретичната значимост на изследването се изразява в обогатяването на криминологичната наука и теорията на детското правосъдие с нови данни за трансформациите на детската престъпност в епохата на дигитализация и социални промени. Препоръчително е обаче докторантката да разграничи по-ясно резултатите, които: а) представляват ново научно знание; б) систематизират вече известни теоретични положения; в) представляват авторски предложения за подобряване на практиката.

Към основните научно-практически резултати на труда могат да се отнесат:

1. В дисертацията са разгледани количествените и качествените характеристики на престъпността, особеностите на личността на непълнолетния извършител и значението на семейните, социалните, икономическите и психологическите фактори. Събрана и систематизирана е значителен обем статистическа информация за периода 2015–2024 г., отразяващи динамиката на детската престъпност в Казахстан по видове престъпления, региони и категория на тежест (с фокус върху Алмати, Астана и Шимкент). Това създава основа за комплексно разбиране на явлението и на необходимостта от диференцирани превантивни мерки.

2. Използването на статистически данни от анкетното проучване на 60 специалисти - представители на различни институции (детска полиция, съдии, членове на комисии) от Жамбилска област, позволяват проблемът да бъде разгледан както на равнището на криминологичните тенденции, така и от гледна точка на практическите затруднения при превенцията. Особено полезен е опитът да се съпоставят оценките на полицията, комисиите по въпросите на непълнолетните и съда. Така се създава

възможност за идентифициране на общи проблеми и на различия в институционалните гледни точки. Този принос трябва да бъде оценяван с оглед на ограничения регионален обхват на емпиричното изследване и на необходимостта от допълнително методологическо обосноваване на извадката. Изследването поставя родителската отговорност и участието на семейството сред съществените условия за ефективна превантивна работа. Това е важен практически резултат, тъй като насочва вниманието към необходимостта от работа не само с непълнолетния, но и с неговата непосредствена социална среда.

3. Комплексно са изследвани детерминантите на непълнолетната престъпност, като се поставя акцент върху взаимодействието между индивидуалните характеристики на непълнолетния, семейната среда, социалното обкръжение, образованието и институционалната подкрепа. Класификацията на причините и условията за престъпността на непълнолетните е приемлива. Наред с традиционните социално-икономически фактори (бедност, семейно неблагополучие, социално сирачество), докторантката отделя внимание на съвременните идеологически заплахи — влиянието на посочените в дисертацията деструктивни субкултури. Успешно са систематизирани причините и условията, подтикващи подрастващите към девиации.

4. Изготвен е многоаспектен портрет на личността на непълнолетния извършител. Системно се разкриват психофизиологичните, социално-демографските и морално-правните характеристики на подрастващите, склонни към девиантно поведение.

5. В дисертацията е извършен критичен анализ на работата на детската полиция, специализираните съдилища и комисиите за защита правата на непълнолетните, като са направени предложения за подобряване на тяхното взаимодействие и нормативно-правния им статус.

6. Извършен е задълбочен анализ на актовете на ООН и европейските практики с цел адаптиране на ефективни програми за ресоциализация и медиация към условията в Казахстан.

7. Практическата стойност на изследването се състои в това, че формулираните от автора предложения за промени в законодателството, създаване на единна структурирана детска полиция и внедряване на превантивни програми за подрастващи от рисковите групи могат пряко да бъдат използвани в законодателната дейност на Парламента на Република Казахстан, практиката на МВР на РК, правораздавателните органи и социалните служби.

8. Предложението за интегриран модел на превенция на престъпността сред непълнолетните, който свързва криминологичната оценка на риска с индивидуалната подкрепа, семейната среда и координираните действия на институциите, е концентриран израз на най-съществените резултати от дисертационното изследване.

9. Дисертацията съдържа предложения за подобряване на нормативната уредба, междуинституционалното взаимодействие, психологическата и социалната подкрепа, наставничеството и ресоциализацията. Тези предложения имат практическа насоченост и могат да послужат като основа за допълнително обсъждане от компетентните органи. За окончателната им научна оценка е необходимо всяко предложение да бъде ясно свързано с конкретен установен проблем и да бъде обосновано от гледна точка на правната му приложимост.

Авторефератът е в пълно съответствие със съдържанието на дисертацията и е изготвен в съответствие с установения стандарт.

Към дисертацията могат да се направят някои основни критични бележки и препоръки:

1. Заглавието на дисертацията „Превенция в системата на правосъдие по отношение на непълнолетните в Република Казахстан“ не е коректно. Не става ясно за каква превенция става въпрос. Пропусната е думата „престъпност”. Освен това формулировката на заглавието стеснява изкуствено мащаба на превенцията, като я поставя изцяло „в системата на правосъдието“. Правосъдието е само един от субектите, които реагират на по-късните етапи (вторична и третична превенция). Първичната превенция се осъществява от семейството, училището, социалните служби и обществената среда, които са извън правосъдната система. Основният недостатък на заглавието е, че очертава по-тесен предмет, в сравнение с действителния предмет на дисертационното изследване. По-коректно заглавие би било: *„Превенцията на престъпността на непълнолетните в Република Казахстан“*.

2. Да се прецизира статистическият анализ. Необходимо е последователно да се разграничават регистрирани престъпления, лица, привлечени към наказателна отговорност, осъдени лица и влезли в сила присъди. Това са различни статистически категории и тяхното смесване може да доведе до неправилни изводи за действителната динамика на престъпността.

3. Анализът на причините и условията за престъпността сред непълнолетните би могъл да бъде по-задълбочен. Посочването на фактори като бедност, семейно неблагополучие, влияние на връстниците и образователни затруднения следва да бъде допълнено с анализ на механизмите, чрез които те се отразяват върху противоправното поведение. Необходимо е да се разграничи установената статистическа зависимост от предположението за причинно-следствена връзка.

4. Да се конкретизират особеностите на латентната престъпност. Тезата за значителния брой нерегистрирани деяния е криминологично обоснована като изследователски проблем, но е желателно да бъде подкрепена с емпирични данни или с ясно разграничение между научно установени обстоятелства и авторски предположения.

5. Да се избегнат прекомерно обобщаващи характеристики на непълнолетните извършители. Твърденията за повишена жестокост, организираност или агресивност на престъпления, извършени от непълнолетните трябва да се основават на сравними данни за съответните периоди и видове престъпления. Така ще се избегне рискът отделни тежки случаи да бъдат представени като обща тенденция.

6. Да се уточни представителността на резултатите. Извадката от 60 анкетирани специалисти от един регион има стойност за изучаване на местната практика, но сама по себе си не е достатъчна за безусловни обобщения относно цялата Република Казахстан. Този извод следва да бъде ясно отразен в методологичните ограничения на дисертацията. Препоръчително е да се посочат ограниченията на извадката и да се избягват обобщения, които надхвърлят нейните възможности. Би било полезно да се обсъди и възможността за последващо разширяване на изследването с участници от други региони на Казахстан.

7. Да се разграничат оценките на респондентите от обективните показатели за ефективност. Мнението на служителите, членовете на комисиите и съдиите е важно, но не може само по себе си да докаже, че дадена мярка намалява престъпността или повторното престъпно поведение. Добре би било анкетните резултати да бъдат съпоставени с налични данни за повторност, резултати от конкретни програми и продължителност на проследяването.

8. Да се конкретизират законодателните предложения. Всяко предложение би било по-убедително, ако се представи чрез ясно разграничаване на действащата уредба, установения проблем, необходимото нормативно изменение, компетентния орган и очаквания резултат.

9. Да се обърне специално внимание на гаранциите за правата на детето. При ранното установяване на рискови фактори, индивидуалната оценка и междуинституционалния обмен на информация трябва да бъдат отчетени защитата на личните данни, пропорционалността на намесата и недопускането на стигматизиране на деца единствено поради неблагоприятната им семейна или социална среда.

10. Да се разграничат превантивната, възпитателната и наказателноправната реакция. Индивидуализираната превенция не следва да се свежда до разширяване на контрола върху непълнолетните. Необходимо е да се изясни кога са подходящи социалната подкрепа, възстановителните подходи и алтернативите на формалното наказателно производство.

11. Да се засили функционалният, а не само описателният характер на сравнението. Не е достатъчно да се представят правните уредби на различни държави. Следва да се установи как съответният механизъм

функционира на практика, какъв проблем решава и при какви условия би могъл да бъде приложен в Казахстан. Препоръчително е да се конкретизира сравнението между Казахстан, България и избраните европейски държави. Съпоставянето следва да се извършва по общи критерии, например: организация на органите за превенция; правомощия и координация; мерки за ранна интервенция; алтернативи на формалното наказателно производство; възстановително правосъдие; ресоциализация и последваща подкрепа; оценка на ефективността на превантивните програми. Така сравнителноправната част ще придобие по-ясно изразен аналитичен характер.

12. Добро впечатление прави богатият научен апарат, който е използван в дисертацията, но критичният анализ почти липсва. Докторантката търси опора в мнението на други учени, като проявява „плахост“ при отстояване на своя гледна точка.

13. В дисертацията се наблюдават езикови неточности, граматически грешки, повторения, нееднаква терминология и отделни несъответствия между заглавия, таблици и изложение. При евентуално публикуване на дисертацията след защитата е препоръчително да се извърши цялостна езикова и редакционна проверка на текста.

Посочените бележки и препоръки са насочени към повишаване на методологическата прецизност, проверимостта на статистическите изводи, конкретизацията на сравнителноправния анализ и по-ясното обосноваване на научните приноси. Те не обезценяват значимостта на дисертацията, а очертават възможности за по-нататъшно усъвършенстване на научния труд.

С оглед на по-задълбоченото обсъждане на научните резултати бих препоръчал на авторката да бъде подготвена да отговори на следните въпроси:

1. В какво се състои самостоятелният научен принос на предложеното разграничение между „предупреждение на престъпността“ и „профилактика на правонарушенията“? Как това разграничение променя разбирането за съдържанието и обхвата на превантивната дейност?

2. По какъв начин посоченото на стр. 38 в дисертацията - че „анализът на непълнолетния престъпник….позволява да се определи механизма на престъпното поведение, да се установят причините и условията, способстващи извършването на престъпления в ранна възраст“ може да допринесе за установяването на тези обстоятелства“ ?

3. Как следва да се организира взаимодействието между полицията, комисиите, съда, социалните служби и образователните институции, така че да се избегнат както пропуските в подкрепата, така и дублирането на функции?

4. Какви законодателни промени докторантката счита за най-неотложни и кои от предложенията могат да бъдат реализирани чрез организационни мерки, без да се налага изменение на закона?

Тези въпроси са насочени към същинските научни резултати на дисертацията. Чрез отговорите им докторантката може да покаже в каква степен владее методологията на изследването, разбира ограниченията на получените данни и може да защити самостоятелността на своите предложения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният за защита дисертационен труд на Индира Киримжановна Куанишева е посветен на актуален проблем с ясно изразено обществено и научно значение. Основните достойнства на дисертационния труд са комплексният подход към престъпността на непълнолетните, съчетаването на криминологичен и правен анализ, използването на статистически данни и включването на емпирично изследване на институционалната практика. Дисертацията има ясно изразена практическа насоченост. Тя очертава възможности за преодоляване на фрагментарността в превантивната дейност и за по-добро съчетаване на правните, социалните и психологическите мерки. Формулираните предложения могат да бъдат използвани като основа за последващи научни изследвания, за развитие на институционалното взаимодействие и за обсъждане на възможни промени в нормативната уредба и практиката. Дисертацията показва, че нейният автор има изграден стил на научно мислене и писане, както и потенциал за научно израстване. Всичко това ми дава основание да приема, че Индира Киримжановна Куанишева е достойна за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

Рецензент:

Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев